

III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС. ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

УДК 341.9

© 2014 р. С.М. Задорожна

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці

ЗАГАЛЬНОВИЗНАНІ ПРИНЦИПИ ПРАВА – ФУНДАМЕНТ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

Досліджується значення та дія загальних принципів права в міжнародному правопорядку та міжнародному праві. Роль міжнародних органів правосуддя у застосуванні загальноновизнаних принципів права. Нормативне визнання загальноновизнаних принципів права на національному та міжнародно-правовому рівнях.

Ключові слова: міжнародне право, теорія міжнародного права, джерела міжнародного права, загальноновизнані принципи права.

Постановка проблеми. Значення загальноновизнаних принципів права для міжнародного права та міжнародного правопорядку в цілому важко переоцінити. Принципи права – спадок людства, що не має державних кордонів, вони пройшли довгий шлях від одиничних звичаїв («не вбий, на кради, «потрібно вислухати обидві сторони») до закріплення в національному законодавстві більшості сучасних держав світу та міжнародних документах, адже віддзеркалюють соціальні зміни, які відбуваються в процесі розвитку суспільства.

Застосування загальних принципів права усуває прогалини у міжнародному праві, усуває колізії норм міжнародного права, забезпечує «авангардне» регулювання нововиявлених відносин. Принципи є керівними началами у формуванні і реалізації норм міжнародного права, правовою базою всієї міжнародно-правової системи, яка є результатом розвитку ґрунтовних принципів, як найвищих імперативів системи. Загальні принципи права не мають національної належності, як слушно зазначає І.Покровський, «національність є фактом історії, але не критерієм справедливості чи доцільності» [10, с.58].

Протягом усієї історії існування та взаємозв'язків міжнародного і внутрідержавного права чи не найбільшу роль в їх взаємодії відігравали загальні принципи права, спільні для обох систем. Загальні принципи права виникають паралельно в міжнародному та внутрішньому праві.

У національній і зарубіжній доктрині не раз стверджувалося, що загальні принципи права впливають на формування норм у галузі міжнародного публічного, міжнародного приватного і будь-якої іншої транснаціональної галузі [14]. На думку теоретиків, публічне та приватне право є

структурними елементами юридичного права, а отже, через нього опосередковуються не тільки його принципи, а й притаманні йому принципи загальносоціального права.

Тому можна стверджувати, що загальноновизнані принципи міжнародного права загалом характерні для міжнародного публічного і міжнародного приватного права. Вони виникли також завдяки тому, що більшість демократичних держав офіційно проголосила пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньо-державного права.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідженню сутності, значення та дії загальних принципів права в міжнародному праві повсякчас приділялося достатньо багато уваги вітчизняних і зарубіжних як учених-міжнародників, так і теоретиків. Зокрема загальнотеоретичні питання даної проблеми стали предметом докторського дослідження українського вченого-теоретика Колодія А.М.[6]. Спеціальним дослідженням у сфері міжнародного публічного права присвячені праці Галенської Л.І. [4]; Луткової О.В. [7]; Лукашука І.І.[8]; Новікової Л.А. [9]; Смбаїна А.С. [11]. Безліч думок і бачень проблеми залишає питання визначення загальноновизнаних принципів права, нормативного закріплення в міжнародному праві та їх місце, системи загальноновизнаних принципів актуальними.

Тому метою цієї статті є аналіз місця і значення, дії загальноновизнаних принципів права в міжнародному праві та їх ролі для міжнародного правопорядку в цілому.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання міждержавних відносин бере свої витoki на національному рівні, так трансформувалися торгівельні відносини Середніх віків у міжнародні приватні відносини, а у сфері міжнарод-

них публічних відносин яскравим прикладом сучасності є правова система ЄС. Тому взаємодія національних правових систем проявляється також у прийнятті ними спільних принципів і цінностей, що складаються в умовах сучасної глобалізації міжнародного співіснування. На сьогодні людство переростає поділ на національні держави – цьому також сприяє глобалізація суспільства.

Особливої уваги заслуговує роль найбільш важливих норм загального міжнародного права, якими є його основні принципи в національному праві. Зазвичай вважають, що вони відносяться до міжнародних відносин і в національному праві їх роль чисто символічна. Однак це далеко не так. Стаючи частиною правової системи країни, ці норми міжнародного права покликані визначити загальні цілі та принципи її зовнішньої політики. На користь такого положення свідчить і конституційне право, в якому відповідні міжнародному праву цілі та принципи зовнішньої політики знаходять усе більш суттєве відображення [9, с.154].

Як стверджує Л.Н. Галенська, будь-які дії будь-яких суб'єктів у сфері міжнародних відносин (як публічних, так і приватних) повинні відповідати вимогам загальних (основних) принципів [4, с.5], а на думку Луткової О.В., загальні принципи права являють собою генеральну сутнісну і змістову категорію, яка відображає юридичні завоювання цивілізації на конкретному етапі її розвитку; це норми, схожі з принципами будь-якої системи права (в рамках глобальної юридичної системи), але самого високого рівня (що видно, зокрема, на моделі міжнародного права) [7, с.105].

Нормативне закріплення загальних принципів права, як джерела міжнародного права, знайшло своє відображення у ст.38 Статуту Міжнародного Суду. На думку А. Фердросса, ст.38 Статуту Міжнародного Суду має на увазі «не всі, які випадково збігаються, правові норми різних держав, а лише ті принципи права, які покоються на спільних правових ідеях і можуть бути перенесені у міждержавні відносини. Автор допускає можливість вирішення спорів між державами на підставі не тільки конвенційних і звичаєвих норм, але й одних «загальних принципах права» [15, с.163-164].

Якщо норми приписують певну поведінку, принципи підтверджують собою певні цінності. Статут Міжнародного Суду не містить пояснень на предмет того, які характеристики даного джерела прав і (саме головне) як повинні виявлятися загальні принципи. Це питання віднесене цілком на розсуд суддів. Згідно з доктриною та судовою

практикою основними джерелами, з яких можуть бути виявлені загальні принципи права, є внутрішнє законодавство держав і рішення національних судових органів (при умові, що виявлені з них принципи придатні до трансформації у міжнародне право). При певних умовах такими джерелами можуть бути також міжнародно-правові документи та безпосередньо рішення органів міжнародного правосуддя. Основними завданнями загальних принципів права є заповнення правових «прогалін» у випадках, коли відповідне питання не врегульоване ні договірними, ні звичаєвими нормами міжнародного права або врегульований у недостатній мірі. Загальні принципи можуть також застосовуватись як допоміжний засіб тлумачення [11, с.219].

Щодо загальновизнаних принципів права існують різні думки. Прихильники широкого підходу вважають, що поняття загальновизнані принципи права охоплює загальні принципи природного права та справедливості і що мова йде про особливе джерело міжнародного права. Ряд учених відносять їх до «особливого роду норм, які можуть бути об'єктивовані як у писаній, так і в неписаній формі, норм вищого порядку, яким підпорядковуються і принципи міжнародного права, і принципи національних правових систем» [7, с.108]. На думку Г. Тункіна, не може існувати «... нормативних правових принципів, які були б спільними для міжнародної та національної правових систем. Але є спільні правові поняття, логічні правила, прийоми юридичної техніки, які використовуються при тлумаченні та застосуванні права взагалі як міжнародного, так і національного. Незалежно від соціальної сутності права. Такого роду «принципи» не є нормативними, не встановлюють права і обов'язки, але є необхідними для з'ясування співвідношення норм права та їх змісту» [12, с.226].

Найбільш розповсюджена думка, що в даному випадку мова йде про принципи, які відображають загальні правові начала, характерні для різних національних систем права і міжнародного права, більшість з них походять з римського права, наприклад, «згода створює право» (*consensus facit jus*), «ніхто не може передати більше прав, ніж має сам» (*nemo plus juris transtere potest quam ipse habet*), «ніхто не може бути суддею у власній справі» (*nemo iudex in causa sua*), «рівний над рівним влади не має» (*par in parem non habet imperium*) тощо.

На думку А.М. Колодія, «під загальноправовими належить розуміти принципи, спільні для права у міжнародному, всесвітньому та загальнолюдському його розумінні; загальні для всіх

правових систем одного історичного типу; для правових систем однакового виду (правової сім'ї); для підсистем (сторін) певної правової системи одного суспільства; для всіх галузей певної системи права визначеного суспільства та держави» [6, с.229].

При цьому обґрунтовано підкреслюється І. Лукашуком, що для того, щоб розглядатися як принципи міжнародного права, правилам які відзначені, недостатньо бути спільними для національно-правових систем. Окрім того, вони повинні бути придатні для дії в системі міжнародного права, для застосування у міждержавних відносинах. Більше того, вони повинні бути введені в міжнародне право, навіть у спрощеному порядку [8, с.103].

Отже, загальновизнані принципи права є імперативами для всіх правових систем у правотворчій та правозастосовній діяльності, завжди первинні по відношенню до інших принципів права, здійснюють глобальний вплив на всі правові системи і визнаються всіма (або більшістю) державами світу.

Застосування загальних принципів права підтверджується практикою, зокрема як правових підстав рішень, що приймаються, ст. 21 Статуту вказує сам Статут, елементи (склади) злочинів, правила процедури і доказування, інші міжнародні договори, принципи і норми міжнародного права, включаючи загальновизнані принципи міжнародного права збройних конфліктів. І тільки у випадках, коли рішення не може бути прийняте на підставі згаданих джерел, «Суд застосовує «загальні принципи права, взяті ним із національних законів держав світу, включаючи відповідно національні закони держав, які за загальних обставин здійснювали юрисдикцію по відношенню до даного злочину, за умови, що ці принципи не є несумісними із даним Статутом, міжнародним правом і міжнародно-визнаним нормам і стандартам [11, с.242]. Власне правотворчість міжнародних кримінальних трибуналів здійснюється шляхом: а) тлумачення міжнародно-правових норм і принципів, б) виявлення і застосування загальних принципів права і в) виявлення і застосування звичаєво-правових норм і принципів.

Як правило, органи міжнародного правосуддя дотримуються досить високих стандартів при виявленні загальних принципів права в національному законодавстві. Аналіз національних правових актів у контексті розгляду питання про існування того чи іншого загального принципу права не є механічним у тому розумінні, що відповідні положення у внутрішньодержавних нормативно-правових актах не завжди передбачають

наявність загального принципу права, що шукається. У зв'язку із цим заслуговує на увагу висловлювання Апеляційної камери МТБЮ про те, що «згідно із доктриною загальних принципів права, прийнятих у країнах світу, національне законодавство і судова практика не можуть розглядатися як джерела міжнародних принципів і норм. Центральним і універсальним загальновизнаним принципом є принцип законності» [13, с.81-94]. Німецький учений-міжнародник Г. Верле називає принцип законності міжнародним стандартом, що у міжнародному праві має менш жорсткий характер, на відміну від національних правових систем, які встановлюють досить вузькі рамки як щодо санкцій, так і щодо визначення злочину [2, с.50].

Для оновлення права претори використовували категорію "*bona fides*" – совісності, порядності, сумлінності, або добросовісності, тобто конформності праву, відповідності поведінки загальновизнаним нормам обороту [1, с.77]. Єдиний принцип добросовісної поведінки суб'єктів приватноправових відносин було створено внаслідок теоретичного синтезу правової спадщини давнього Риму, який тривав протягом усього Середньовіччя. Цей принцип визнають усі континентальні правові системи, *lex mercatoria* та нове договірне право Європи, які будуються, виходячи з розуміння ідеї добросовісності як головного імперативу. Принцип добросовісності в нерозривному зв'язку із принципом справедливості грає важливу роль у побудові інституту «справедливий естопель» (*equitable estoppel*), як він називається в доктрині міжнародного права. Справедливість тут визначає собою основу принципу добросовісності, на якому базується більшість загальновизнаних норм міжнародного права. Стосовно міжнародних договорів естопель у загальному плані означає заборону для держави заперечувати те, що вона до цього прийняла або визнала на основі явно виражених актів або своєї поведінки. У Віденській конвенції 1969р. про право міжнародних договорів цьому присвячена ст. 45. З урахуванням постанов даної статті естопель означає втрату державою права посилається на основу недійсності або припинення договору, виходу із нього або призупинення його дії, якщо, після того як їй стало відомо про факти, вона конкретно погодилась або повинна в силу її поведінки вважатися такою, яка мовчазно погодилась з тим, що договір, залежно від випадку, дійсний, зберігає силу або залишається в дії [5, с.73].

Одним із загальновизнаних принципів права є принцип справедливості. Справедливість є

загальним принципом всієї юридичної діяльності. Колись давні юристи, підкреслюючи особливе значення справедливості для діяльності органів юстиції, стверджували, що *jus est ars boni et aequi* (право – є мистецтво добра і справедливості). Принцип справедливості «є постійна і незмінна воля кожному віддавати по заслугах» (*justitia est constans et perpetua voluntas suum cuique tribuere*). До загально визнаних принципів права відносять також принцип юридичної рівності.

Важливим загально визнаним принципом є принцип демократизму, який полягає в тому, що в основі права повинні бути загальні блага. Тобто принцип демократизму полягає в тому, що в основі права повинні бути загальні блага. Закони повинні виражати волю й інтереси переважної більшості суспільства.

До списку загально визнаних принципів відносять і принцип гуманізму (*humanitas* – людяність). Гуманізм у праві пояснюють гарантіями соціальних прав і демократичних свобод громадян, створення відповідних умов для нормального існування та розвитку особистості. Важливим елементом у реалізації принципу гуманізму є верховенство прав і свобод людини (в міжнародному праві принцип поваги прав людини). Даний принцип передбачає, що державно-владні особи у процесі здійснення своєї діяльності зобов'язані дотримуватися в повному обсязі прав і свобод людини та всіляко захищати їх, прискіпати їх порушення.

Загально визнаний також принцип недоторканості особи, який передбачає особисту недоторканість, недоторканість житла, недоторканість життя, недоторканість власності. Саме цей принцип і складає основу цілого ряду немайнових прав, які забезпечують природне існування людини.

Принцип гласності – загально визнаний як на національному, так і на міжнародному рівні, де проголошуються дві взаємопов'язані свободи – свобода вираження власної думки та свобода інформації, що є основами принципу демократії та правової держави.

Висновки. З теоретичного погляду «міжнародне право в ідейно-теоретичному плані являє собою сукупний соціальний досвід ... є самодостатнім досягненням і самостійною формою світової правової культури...» [3, с.54]. У практичному плані міжнародне право формується значно під впливом західноєвропейської правової культури та характерних для неї принципів. Остання обставина зумовлюється тим, що істотною особливістю міжнародного права є те, що принципи впливають на відносини як безпосередньо, так і через конкретні норми.

Отже, право – це категорія людського порядку, а тому взаємодія національних правових систем має бути спрямована на діалог на рівних умовах і взаємній повазі. Загальні принципи права є загально визнаними засадами існування людства (міжнародного співтовариства) здатні регулювати як приватно-правові так і публічні, як національні так і міжнародні відносини за участю людини, як первинного суб'єкта усіх правовідносин, що відображають історичний досвід людства у збереженні та захисті загальнолюдських цінностей.

Історичність, універсальність загальних принципів права не дають можливості бути увіковченими в рамках конкретного списку чи переліку. Принципи – це живе право, яке постійно розвивається відповідно до розвитку людства, і тільки суд, що розглядає конкретну справу, взмозі знайти і застосувати необхідний принцип, як загальний, загально визнаний. Однак відсутність визначення загальних принципів права у нормативно-правових актах чи міжнародних договорах не применшує їх ролі та значення для міжнародного співтовариства. Особлива роль у застосуванні загальних принципів права належить правосуддю, рішення судів, винесені на підставі загальних принципів права, ніби кристалізують їх, надають їх змісту конкретизації.

Аналіз нормативного матеріалу дає підставу для висновку, що у регіональних системах відсутні принципи, інститути та норми, які настільки відрізнялися б від загального міжнародного права, що було б можливо говорити про існування особливого регіонального міжнародного права [8, с.119].

Аналіз основних джерел загального міжнародного права дає змогу дійти висновку, що всі вони ґрунтуються на таких основних принципах права, як «рівність», «добросовісність», «справедливість». Дані категорії знайшли своє закріплення у національній доктрині та законодавстві як «спільних принципів, визнаних сучасними правовими системами» норм міжнародного права.

Завданням дослідження не було проведення комплексної класифікації та окреслення чіткого переліку загальних принципів права, що застосовуються в міжнародному та міжнародному приватному праві, а показати їх величезну роль і значення для суспільства та міжнародного співтовариства в цілому на конкретних прикладах практичного їх закріплення та визнання. Отже, основоположні начала (засади) функціонування міжнародного співтовариства базуються на ряді принципів націона-

льного права держав, які тісно взаємодіють один з одним на міжнародному рівні.

Список літератури

1. Аннерс Э. История европейского права: Пер. со швед. – М.: Наука, 1999. – 395 с.
2. Верле Г. Принципы международного уголовного права: учебник/ Герхард Верле; пер. с англ. С.В. Саянина. – О: Феникс. – М.: Транс-Лит, 2011. – 910 с.
3. Вихров А.А. Правовая культура, правовая идеология и международное право// Мир гуманитарной науки академика Д.С. Лихачева: Международные Лихачёвские научные чтения 24-25 мая 2001г. – СПб., 2001. – С.53-57.
4. Галенская Л. И. Действие общих принципов международного права в сфере частного права / Л. И. Галенская // Журнал международного права. – 1995. - № 4. – С. 3-11.
5. Каламаркян Р.А. Мигачев Ю.И. Международное право. Учебник. – М.: Эксмо, 2004. – 688 с.
6. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): Дис. ... докт. юрид. наук.: 12.00.01; 12.00.02. – К., 1998. – 382 с.
7. Луткова О.В. Основные концепции источников международного права: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – М., 2004. – 196 с.
8. Лукашук И.И. Нормы международного права в международной нормативной системе. – М.: Спарк, 1997. – 322 с.
9. Новикова Л.А. Общие принципы и нормы международного права в системе российского публичного права: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – М., 2001. – 230 с.
10. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – М.: Статут, 2001. – 354с.
11. Смбатян А.С. Обычные нормы международного права и общие принципы как источник судебного правотворчества // Право и политика. – 2012. – № 4 (148) . – С.748-749.
12. Тункин Г.И. Теория международного права. – М.: Международные отношения. – 1970. – 511 с.
13. Фролов С.Е. Принципы права. (Вопросы теории и методологии). Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Кострома, 2001. – 168 с.
14. Ходькин Р.М. Принципы и факторы формирования содержания коллизионных норм в международном частном праве. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – М., 2005. – 248 с.
15. Verdross Volkerrecht. – Wien, 1964. – P. 163-164.

Стаття надійшла до редколегії 05 березня 2014 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії О.В. Гетманцевим.

S.M. Zadorozhna

General principles of law – foundation of international law and the international legal order

Summary

This article explores the meaning and effect of the general principles of law in the international legal order and international law. The role of international justice in the application of general principles of law. Normative recognition of general principles of law on the national and international legal levels.

Keywords: international law, the theory of international law, the sources of international law, general principles of law.

С.М. Задорожная

Общепризнанные принципы права – фундамент международного права и международного правопорядка

Аннотация

Рассматривается значение и действие общепризнанных принципов в международном правопорядке и международном праве. Роль международных органов правосудия в применении общепризнанных принципов права. Нормативное признание общепризнанных принципов права на национальном и международно-правовом уровнях.

Ключевые слова: международное право, теория международного права, источники международного права, общепризнанные принципы права.